

Kazimierz Gołąb

Komes Filip de Casate

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 2/1-2, 449-455

1959

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KOMES FILIP DE CASATE

I.

W drugiej ćwierci XIII wieku, nad którą tak silnie zaciążyła walka papieżstwa z cesarzem Fryderykiem II, urodził się zapewne komes Filip de Casate, późniejszy biskup Fermo i głośny legat Stolicy Apostolskiej na Węgrzech i w Polsce. Trudno nam dzisiaj bliżej określić datę jego urodzenia — tak, jak trudno poznać i wiele innych, szczegółów z jego życia. Postać komesa Filipa, mimo prac F. Ughelli'ego i M. Catalani'ego, jest słabo oświetlona i na skutek braku źródeł nie rysuje się wyraźnie na tle swej epoki.

Życie Filipa de Casate dzieli się na dwa, wyraźne okresy: okres przedbiskupi, trwający do 1273 roku i okres biskupi do 1301 roku. Rok 1301 jest też zarazem rokiem jego śmierci.

Okres przedbiskupi, którego początku nie znamy, przygotował komesa Filipa do późniejszej kariery kościelnej. Przebywa on w tym czasie niemal stale na terenie Lombardii. Możemy nawet dokładnie wskazać na trzy ośrodki, które w tym czasie odegrały w jego życiu bardzo ważną rolę — Mediolan, Bolonię i Mantwę.

Z Mediolanem związana była silnie rodzina komesa Filipa. W tym też mieście zdobył on zapewne pierwsze wykształcenie i tu — po latach — pełnić będzie przy kapitule arcybiskupiej godność archidia-kona.

Bolonia — według wszelkiego prawdopodobieństwa — zatrzymała Filipa na studiach prawniczych. Czy zdobył on tam jakiś stopień naukowy i czy pełnił potem godność profesora — trudno powiedzieć. Z pracy F. Ughelli'ego dowiadujemy się, że za czasów Mikołaja III wykładał on prawo w Rzymie, może na studium, powołanym przy kurii za Innocentego IV. Okres ten musiał chyba być krótki, skoro zważymy, że na pontyfikat tego papieża przypadają różne jego misje kościelne, łącznie z legacją do Europy Środkowej. Owocem studiów bolońskich będą statuty synodalne z 1279 r.

W Mantui pełni Filip funkcje prepozyta kapitulnego do marca 1273 r., to jest do chwili swej biskupiej nominacji.

Z krótkich i szczupłych wzmianek źródłowych trudno odgadnąć przyczyny, jakie spowodowały jego systematyczne posuwanie się w górę po szczeblach hierarchii kościelnej. Nie wiemy, czy Filip należał do kleru świeckiego, czy zakonnego. To drugie przypuszczenie ma też swoich zwolenników.

Poprzednikiem Filipa na stolicy firmańskiej był biskup Gerard, rządzący w latach: 1250 — 1272, — następcą Filipa zostanie biskup Piacenzy Alberik. Komes Filip był już trzecim biskupem w Fermo o tym imieniu.

Diecezja firmańska sięgała swoją historią jeszcze wieku III. Posiadała wiele kościołów i starą katedrę pod wezwaniem N. M. P. — podobnie jak to bywało w większości biskupstw włoskich.

Rządy biskupie komesa Filipa przypadają na czasy dziesięciu pontyfikatów papieskich, od Grzegorza X (1271—1276) do Bonifacego VIII (1294—1306), za których obserwujemy powolny zmierzch potęgi politycznej Stolicy Apostolskiej.

Za pontyfikatu Grzegorza X zdobył Filip biskupstwo firmańskie i uczestniczył w obradach drugiego soboru lyońskiego, zwołanego w 1274 roku. Za Mikołaja III, który wielu rysami swej polityki przypomina Grzegorza X, zostaje mianowany papieskim kapelanem i pełni szereg poruczonych funkcji kościelnych, łącznie z legacją na Węgrzech i w Polsce. Ze strony tego papieża spotyka się też z propozycją objęcia biskupstwa modeńskiego. Na okres rządów Bonifacego VIII przypada śmierć Filipa. Nastąpiła ona z początkiem 1301 roku, ale przed tym poprzedziła ją dłuższa choroba. Dowiadujemy się o niej z dokumentu z 1298 r. Zmarł komes Filip jako zwykły biskup, nie doczekawszy się nominacji na kardynała, co wszakże za fakt pewny i zaszyły uważa wielu historyków.

Rządy Filipa na stolicy firmańskiej cechuje ciągła troska o kler i kościoły powierzone jego władzy i opiece. Nie polityka, ale duszpaństwo było ich główną treścią.

II.

Z ojczystej Lombardii i z terenu diecezji firmańskiej wprowadziła komesa Filipa na szeroką arenę ówczesnego świata legacja papieska, pełniona na Węgrzech i w Polsce w latach 1278—1282. Postawiła ona go zaraz w rzędzie najwybitniejszych legatów Stolicy Apostolskiej XIII wieku. Nie mogły się z nią równać ani legacje kardynałów: Hieronima, Szymona i Latinusa z czasów Mikołaja III, ani też żadne, inne legacje z doby średniowiecza — zarówno w Polsce, jak i na Węgrzech.

Początek legacji Filipa przypada na rok 1278, pamiętny z bitwy na polach nad rzeką Morawą (Marchfeld), która przyniosła zwycięstwo

Rudolfowi z Habsburga. Misja komesa Filipa do Środkowej Europy nie miała z nią jednak żadnego związku. Bezpośrednim powodem legacji była sytuacja wewnątrzno-państwowa i wewnątrzno-kościelna Węgier i Polski. Trzeba przyznać, że w obu krajach panowały bardzo podobne stosunki i tym należy tłumaczyć połączenie obu tych państw w jedną prowincję legacyjną.

Formalną nominację na legata otrzymał Filip w Viterbo — z rezydencji ówczesnej kurii papieskiej — w dniu 22.IX.1278 r. Towarzyżyły jej i inne pisma polecające go, na obszarze Węgier i Polski, duchowieństwu i władzom świeckim, oraz udzielające mu wielu istotnych przywilejów i pełnomocnictw. Do dzisiaj nie dochowało się pismo odwołujące go z legacji. Faktycznie przebywał on w granicach swej prowincji do 10.VIII.1282. Legacja Filipa z przerwami, spowodowanymi wyjazdami do kurii papieskiej, trwała lat 4 i owocem jej były liczne sprawy kościelne i kościelno-polityczne, załatwione po myśli wytycznych Stolicy Apostolskiej. Legat przebywał w kilkunastu miejscowościach — wraz ze swą kurią, złożoną z kapelanów i notariuszy — najpierw na Węgrzech, a potem w Polsce. Misja jego nie należała do bezpiecznych i komes Filip żywił niejednokrotnie poważne obawy o swe życie.

Na terenie węgierskim ważne osiągnięcia przyniosła jego legacja w r.1279. W tym to roku król Ładysław IV, w obecności Filipa i licznych dostojników świeckich i duchownych, przyobiecał szanować prawa Kościoła, ścigać heretyków, oraz doprowadzić do wiary chrześcijańskiej koczownicze plemię Kumanów, wśród których bardzo często i najchętniej przebywał. Reformą zaś Kościoła zajął się synod budziński, w którym wziął udział liczny kler świecki i zakonny i na którym legat ogłosił swoje statuty.

W Polsce, wśród innych spraw, zajął się komes Filip sporem kościelno-politycznym, prowadzonym od lat kilku między biskupem wrocławskim Tomaszem II i księciem Henrykiem IV. Wydany przez niego wyrok, we wsi Lipowej, w dniu 10.VIII.1282 — tuż przed wyjazdem z Polski — sporu nie zakończył, lecz już w najbliższej przyszłości spowodował jego dalsze zaognienie. Wyrok był prawniczo wadliwie zredagowany i nie wytrzymał próby życia.

III.

Z imieniem biskupa Filipa związały się — w sposób trwały — obszernie i wszechstronne statuty synodalne, wydane i opublikowane na synodzie odbytym na zamku w Budzie we wrześniu 1279 r. Były one w całości jego dziełem tak pod względem formalnym, jak i materialnym. Do roli ustawodawcy przygotowały legata Filipa jego stu-

dia prawnicze, oraz bogata praktyka zdobyta w sprawowaniu wysokich urzędów i godności kościelnych. Nie bez znaczenia pozostały tu zapewne i jego wizytacje we Włoszech, przeprowadzone w 1278 r. z polecenia papieża Mikołaja III, podczas których zapoznał się on z wieloma niedomaganiem dyscypliny kościelnej, zwłaszcza wśród kleru świeckiego i zakonnego.

Pierwotna — może niekompletna — redakcja postanowień budzińskich doszła do skutku chyba jeszcze we Włoszech, przed podróżą legacyjną na Węgry i do Polski. Trudno bowiem uznać za prawdopodobną sytuację, by legat — w ciągu zaledwie kilku miesięcy trwającej legacji i przy załatwianiu całego szeregu innych spraw — ułożył starannie i systematycznie obszerny materiał prawniczy i liturgiczny, zebrany w 128 artykułach. Nawet dzisiaj nad przygotowaniem tak znacznego tekstu ustawy pracuje się nierzadko przez kilka lat.

W tej zakrojonej na wielką skalę kodyfikacji pomagali z pewnością biskupowi Filipowi jacyś doradcy i współpracownicy, o których jednak nic bliższego nie możemy powiedzieć. Może znajdowali się oni w jego świecie legackiej?

Statuty zostały w pełnym tekście wydane, opublikowane i aprobowane na synodzie budzińskim z 1279 r. Ich urzędowe egzemplarze zaopatrzył swą pieczęcią komes Filip i jego notariusze. W r. 1280 zatwierdził je także król węgierski Ladysław i królowa Elżbieta.

W myśl polecenia legata konstytucje budzińskie miały być co roku odczytywane przez poszczególnych biskupów na synodach diecezjalnych, oraz co kwartał na zebraniach kapituł.

Wydaje się rzeczą bardzo możliwą, że biskup Filip podczas swego, półrocznego pobytu na Śląsku w 1282 r. ogłosił osobno swe statuty dla kościoła polskiego. W ten sposób nawiązywał on do dawnej tradycji legatów papieskich, którzy w latach: 1248, 1253, 1264 i 1267 wydawali w katedrze wrocławskiej postanowienia synodalne dla całej prowincji gnieźnieńskiej.

Postanowienia budzińskie zostały w pełnym tekście ogłoszone z kodeksu watykańskiego i wallicellańskiego, oraz z rękopisów pochodzących z bibliotek Załuskich i Baworowskich przez R. Hubego i A. Helcla w 1856 r. Zawierają one zarówno treść prawną, jak i liturgiczną. Przepisami swymi regulują, w szerokim stopniu, sprawy, wewnętrznokościelne, oraz życie kleru — normując jego stosunki z państwem i społeczeństwem. Pod względem systematyki trzymają się — aczkolwiek nieściśle — podziału Bernarda z Pawii. Przy ich analizie uderza bardzo staranna forma konstrukcyjna i językowa.

Statuty budzińskie nawiązują — w sposób wyraźny — do przepisów powszechnego prawa kościelnego oraz do współczesnych sobie prądów reformy kościelnej. Opierają się na Dekrecie Gracjana, Dekretach

Grzegorza IX, a nawet na najnowszych konstytucjach papieża Mikołaja III.

Na Węgrzech i w Polsce odegrały one nie małą rolę regulując cały szereg sytuacji i wpływając na rozwój partykularnego prawa kościelnego, wydawanego zarówno przez arcybiskupów-metropolitów i biskupów, jak i legatów papieskich. Ich wpływ na rodzime ustawodawstwo śledzić możemy najlepiej na terenie Polski. Opierali się na nich tacy ustawodawcy, jak: arcybiskup Jakub Swinka (1283—1314), biskup Nanker w 1320 r., czy arcybiskup Mikołaj Trąba, pierwszy kodyfikator polskiego prawa kościelnego z 1420 r. Dzięki statutom budzińskim stał się komes Filip największym legatem — prawodawcą w Polsce i na Węgrzech na przestrzeni całego Średniowiecza, a nawet czasów nowożytnych.

Literatura dotycząca osoby komesa Filipa, jego działalności legacyjno-prawodawczej, oraz jego epoki.

W. Abraham, *Statuta synodu prowincjonalnego w Kaliszu z r. 1420*, (Rozprawy Wydziału hist.-filoz. Ak. Um., XXII, Kraków 1888), 96 sq. — A. Abraham, *Studia krytyczne do dziejów średniowiecznych synodów prowincjonalnych Kościoła polskiego*, (Studia i materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce, Nr 5, Kraków 1917). — W. Abraham, *Ius canonicum particulare in Polonia tempore Decretalium Gregorii IX*, (Acta Congressus Iuridici Internationalis Romae 1934, III, Romae 1936). — J. Bar — W. Zmarz, *Polska bibliografia prawa kanonicznego*, II, Lublin 1947, 85 sq. — G. Barraclough, *The chancery ordinance of Nicholas III*, (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, XXV, 1933—34), 192 sq. — F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne*, I, Opole 1957, 92, 471 sq. — G. Balanyi, *Liens religieux historiques polono-hongrois*, (Nouvelle Revue de Hongrie, 1944) — O. Balzer, *Historia ustroju Austrii*, Lwów 1899, 197 sq. — E. Brzoska, *Die Breslauer Diözesansynoden bis zur Reformation, ihre Geschichte und ihr Recht*, Breslau 1939. — M. Catalani, *De ecclesia firmana eiusque episcopis et archiepiscopis commentarius*, Firmi 1783, 189 sq. — Coleti, *Concilia*, XIV, 637 sq. — E. Dębicki, *Le synode diocésain en Pologne des origines jusqu'au concile de Trente*, Przemyśl 1934. — *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, XXIV, 5 sq. — *Dizionario storico-blasonico*, I, 249. — S. Endlicher, *Monumenta rerum hungaricarum arpadiana*, Sangali 1848, 565 sq. — J. Engel, *Geschichte des ungarischen Reichs*, I, Wien 1813, 415 sq. — C. Eubell, *Hierarchia catholica medii aevi*, I, Monasterii 1913, 249. — I. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, I, Leipzig 1867, 436 sq. — J. Fijałek, *Średniowieczne ustawodawstwo synodalne biskupów polskich. I. Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa*

synodalnego. (Rozprawy Wydziału hist.-filoz. Ak. Um. XXX 1894), 181 sq. — J. Fijałek, *Odprowadzenie godzin kanonicznych przez kler parafialny w Polsce średniowiecznej*, (Przegląd Kościelny, XVI, 1894), 3 sq. — H. Finke, *Konzilienstudien zur Geschichte des 13 Jh.*, Münster 1891. — C. Fleury, *Histoire ecclesiastique*, XVIII, 238. — W. Franknoi, *Magyarország egyházi es politikai összeköttetesei a romai Szent-Szekkel*, I, Budapest 1901. — P. Gams, *Series episcoporum*, Ratisbonae 1873, 692 — J. Gajsler, *Dzieje Węgier w zarysie*, I, Warszawa 1898, 187 sq. — L. Gebhardi, *Die Geschichte von Ungarn*, (Allgemeine Weltgeschichte von der Schöpfung an bis auf gegenwärtige Zeit, XV, Leipzig 1778), 596 sq. — A. Gombos, *Catalogus fontium historiae hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC1*, Nr: 1714, 1924. — T. Gromnicki, *Synody prowincjonalne oraz czynności niektórych funkcjonariuszów apostolskich w Polsce do r. 1357*, Kraków 1885, 137 sq. — Harduin, *Conciliorum collectio*, VII, 790 sq., — C. Hefele, *Conziliengeschichte*, VI, Freiburg im Breisgau 1890, 189 sq. — Hefele, Leclercq, *Histoire des conciles*, VII, Paris 1914, 247 sq. — A. Helcel, *Starodawne prawa polskiego pomniki*, I, Warszawa 1856, 338, 364 sq., 417 sq. — L. Hevesi, *Budapest und seine Umgebungen*, Budapest 1873, 34. — B. Hóman, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, II, Berlin 1943, 206 sq. — R. Hube, *Antiquissimae constitutiones synodales provinciae gneznensis*, Petropoli 1856, 72 sq. — A. Huber, *Studien über die Geschichte Ungarns im Zeitalter der Arpaden*, (Archiv für österreichische Geschichte, LXVI, Wien 1883), 199 sq. — *Janociana*, II, Varsoviae et Lipsiae 1779, 214 sq. — P. Kałwa, *Rys historyczny prowincjonalnego ustawodawstwa synodalnego w Polsce przedrozbiorowej*, (Księga pamiątkowa ku czci biskupa M. Fulmana, I, Lublin 1939), 131 sq. — S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis arpadianae*, VI, Budae 1782, 771 sq. P. Kehr, *Regesta pontificum romanorum*, IV, Berolini 1909, 134 sq. — F. Knautz, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, II, Strigonii 1882, 64, 95, Nr: 69, 75, 77, 92, 101, 111, 118, 911, — *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, I, Poznań 1877, Nr.: 487 — A. Kollar, *Historiae dipl. iuris patronatus apostolicorum Hungariae regum*, Vindobonae 1762, 172, — S. Kujot, *Dzieje Prus Królewskich*, (Roczniki Tow. Naukowego w Toruniu, XXII, Toruń 1915), 969 sq. — G. L. Bras, *Bernard de Pavie*, (Dictionnaire de droit canonique, II, Paris 1937), 782 sq. — *Les éditions des sources de l'histoire hongroise 1854—1930*. Budapest 1931. — *Les registres de Gregoire X (1272—1276)* Nr.: 142, — *Les registres de Nicolas III (1277 — 1280)* Nr.: 99, 183, 231, 312—343, 397, 598, 605, 607—611, 640—641, 828—830, 900, 981—987. — *Les registres de Martin IV (1281—1285)*, Nr.: 126, 179, 200, 215, — *Les registres de Boniface VIII*, Nr.: 2060, 2502, 2555, 3963. — C. Ma-

cartney, *The medieval hungarian historians*, Cambridge 1953, 187. — J. Mailath, *Geschichte der Magyaren*, I, Wien 1828, 234 sq. — J. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XXIV, Venetiis 1780, 270 sq. — H. Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, Tübingen 1910, 13 sq. — J. Müller, *Die Legationen unter Papst Gregor X.* (Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte, XXXVII, 1929), 133 sq. — *Polska i Węgry*, Budapeszt—Warszawa 1936. P. Peterfy, *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata*, I, Posonii 1741, 106 sq. — Potthast, *Regesta* (vide: Les registres Gregoire X, Nicolas III, Martin IV, Boniface VIII). — O. Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, III, Lucae 1748, 623 sq. — B. Rusch *Die Behörden und Hofbeamten der päpstlichen Kurie des 13 Jh.* Königsberg—Berlin 1936, 131 sq. — L. Salvatorelli, *L'Italia Comunale dal secolo VI alla meta del secolo XIV*, Milano 1940, 655 sq. — R. Samulski, *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter*, Weimar 1940, 136. — F. Seppelt, K. Löffler, (T. Silnicki), *Dzieje papieży*, Poznań 1936, 265 sq. — T. Silnicki, *Kardynał legat Gwido jego synod wrocławski w r. 1267 i statuty tego synodu*, (Księga pamiątkowa ku czci W. Abrahama II, Lwów 1931), 47 sq. — T. Silnicki, *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca w. XIV*, Warszawa 1953, 180 sq. 313 — T. Silnicki, K. Gołąb, *Arcybiskup Jakub Swinka i jego epoka*, Warszawa 1956, 140 sq. — V. Spreti, *Enciclopedia storico-nobiliare italiana*, II, Milano 1929, 349 sq. — G. Stenzel, *Urkunden zur Geschichte des Bisthums Breslau im Mittelalter*, Breslau 1845, Nr.: 69. A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia*, I, Romae 1859, Nr. 544 — 566. — A. Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin 1909, 279 sq. — F. Ughelli, *Italia Sacra*, II, Venetiis 1717, 710. — P. Vaczy, *Die erste Epoche des ungarischen Königtums*, Pecs — Fünfkirchen 1935. — A. Vetulani, *La pénétration du droit des Decretales dans l'Eglise polonaise au XIII-ème siècle*, (Acta Congressus Iuridici Internationalis Romae 1934, III, Romae 1936), 385 sq. — A. Vetulani, *Z badań nad znajomością powszechnego prawa kanonicznego w Polsce w XIII w.* (Studia z dziejów kultury polskiej, Warszawa 1949), 50 sq. — A. Visconti, *Storia di Milano*, Milano 1952. — L. Zavodszky, *A Szent Istvan, Szent Lászle és Kálman korabeli törvények*, Budapest 1904.

ks. Kazimierz Gołąb